

CHƯƠNG HÓA MÁC-LENIN VÀ LỊCH SỬ TỐ TƯỜNG DAN TỘC

PHAN BỘI CHÂU

“ROUSSEAU PHƯƠNG ĐÔNG”

HAO THUỘC MINH(*)

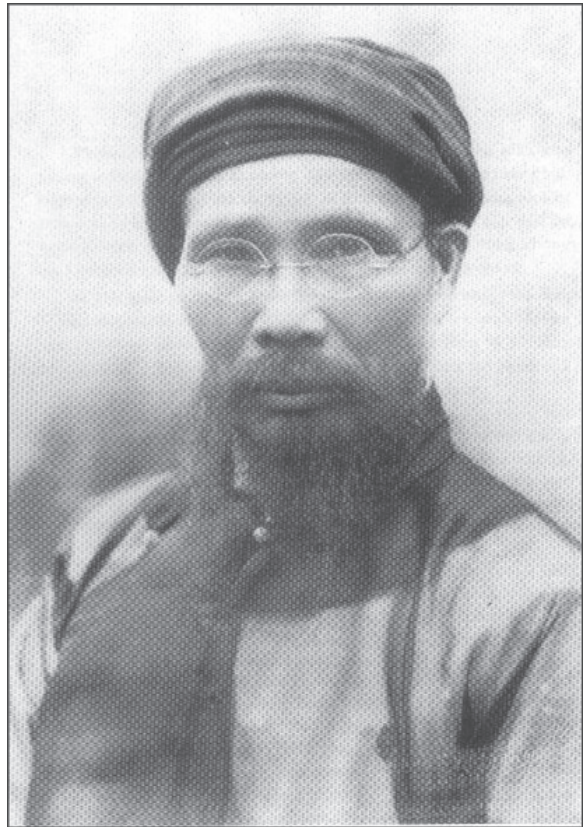
Một trong những nhà triết học nông nghiệp Phan Bội Châu trình bày giải pháp cao nhất chính là Mạnh Tử Cũng giống như nhiều học giả nhà nông so sánh Khổng Tử Mạnh Tử với triết học Nông với Socrate và Platon triết học Tây, Phan Bội Châu còn cho rằng Khổng Tử “to lớn hơn” cái Socrate (Khổng học Giảng, tr. 408). Mạnh Tử thì tương đồng với Platon, nghĩa là về vai trò của hình thức “cải tạo” những “vết phan nhiệt thành muốn cứu đời chớ tước, cần làm sống giữa lúc ba năm thời thầy Mạnh lại cứu thế hơn ông Platon nhiều lắm”.

Không biết có phải Mạnh Tử hơn Platon “nhiều lắm”, cho nên Phan Bội Châu còn so sánh Mạnh Tử với cái Rousseau, nhà triết học chính trị lỗi lạc triết học Tây, triết học Mạnh Tử những hơn hai nghìn tuổi.

Theo Phan Bội Châu thì tổ tông chính trị - nhà nông của Mạnh Tử nào coi kém gì Rousseau. Mạnh Tử “thiết tâm trong quyền dân không khác gì “Lô Thoá dân ước luật” (Du Contrat social)”⁽¹⁾.

“Xem nhà y tá nào nay thời thầy Mạnh Tử xem chủ quyền ở trong nước thuộc về nhân dân, tình yêu cũng không khác gì Rousseau ở bên Pháp. Học giả nhà này giờ quy trong Rousseau mà bỏ người Mạnh Tử thiết không biết là tam ly gì!”⁽²⁾.

“Không biết” hay “biết” cũng thế thôi! Mà chẳng cần nói rằng không phải chæ “giải thích thế giới” mà vẫn cần là cho phải “thay đổi” nó hay sao! Phan Bội Châu cũng chæ dùng lại từ “triết học so sánh” chớ chớ thức sỏi trời thành “triết học hành nông”. Thức ra không phải chæ coi Phan

Phan Bội Châu (1867 - 1940)

Bội Châu mỗi so sánh hai người ở cách nhau hơn hai nghìn năm như vậy. Thiên hai cũng nhà nông so sánh Rousseau với cái Lão Tử nhà kia! Bởi vì tuy hai ông cách xa nhau về không gian và thời gian nhưng lại gặp nhau ở cái gọi là “tổ tiên”. Phan Bội Châu không main mà gì lắm với “tổ tiên”, ông chæ chửi trong nên “chính trị nhà nông” hay “nhà nông - chính trị”. Theo ông, nói mỗi là gác nói giữa Mạnh Tử và Rousseau. Nên là “hữu duyên thiên lý lai tông ngộ” của hai người ở hai nhà của xã hội phong kiến, mỗi người ở nhà và con người kia lại ở nhà ra.

(*) PGS.Triết học, Học viện Chính trị – Hành chính Quốc gia Hồ Chí Minh Khu vực II.

(1) Phan Bội Châu, *Khổng học giảng*, Nxb Anh Minh, Huế 1957, tr. 470.

(2) *Sđd*, tr. 467.

Phan Boi Chau la mot hoc giau la nha Nho yeu nooc, nhong gi ich nooc, loi dan neu nooc ong quan tam, khai thac, cho du la oi bat coi luc nao va oi nau.

Manh Toi la hoc tro cua Khoing Toi Hoc tro cua Khoing Toi thi nhieu lam, tai noi nau coi thieu, ay vay mang ooi noi sau cha toin Manh Toi la All Thanh⁽³⁾, nau phai la chuyen choi.

Nha Nho mang giao nhieu au cung la chuyen binh thong, nha Nho khoing giao nhieu moi la chuyen lai. Phan Boi Chau va Manh Toi la hai nha Nho lai Phan Boi Chau "gap" Manh Toi coi le cung la oi chuyen "lai" noi

"Mot vo nai hien oi noi Chien Quoc, nen luc bay giom moi con soi lai cho ta mot bo sach toc la bo *Manh Toi* Nhong bo sach ay cha la doia va tinh than cua noi Khoing, nen no gioing van, nei moc tho trai han mieing noi Khoing khoing phai lai it"⁽⁴⁾.

Nho vay, to toing cua Manh Toi khoing nhong khoing gioing ma con "trai han" voi Khoing Toi khoing nhong cha "trai han" noi choi ma con trai han "khoing it". Vi doi nho Khoing Toi cha noi "vua phai ra vua, toai phai ra toai..." (quan quan, than than...), ai lam tron phan soi ngoi nay choi choa nea cap gi roi rang nen quan he gioa vua va toai. Con nen Phan Boi Chau thi cho rang Manh Toi nao xaic nenh mot cach roi rang nguyen tac "binh nang", coi qua coi lai cua quan he gioa vua va toai. Manh Toi noi neu vua noi xoi toai voi be toai thi be toai cung phai noi xoi toai voi vua, nhong neu vua xem be toai nho chong oia thi be toai cung xem vua nho ngoi dong nooc lai chang ham on hue gi cai Neu vua cha nap be toai thi be toai cung sai sang xem vua nho thu nenh can phai "naih noi moi xong" (quan tho than nho tho gioi tac than tho quan nho khai thu)⁽⁵⁾.

Vi doi nho Khoing Toi keu goi "lay sach noi xoa lam quy trong" (tin nhi hieu co), trong khi Manh Toi lai cho rang sach noi gi cung tin thi tho nhong coi sach con hon (tai tin tho tac bat nho voa tho).

Vi doi nho Khoing Toi luoi nau vua oi thea chui nhong con dan luoi thui nhong, neu vua toai thi dan

nooc noi con neu vua khoing toai thi dan rang chiu. Manh Toi coi khai, ong nao noi mot cau lam rung nhong cai xa oi phong kien toi coa chi kim:

"Dan vi quy xa tac thoichi, quan vi khinh; tho coa nae hoay dan nhi vi thien toi".

"Nghia la oi trong mot nooc, quy trong tho in hat la dan, truit xuong mot bac noa la nau nai va cai tho luu gio; nen than Xa than Tac sui mot bac oi doi dai; nen nho vua thi lai khinh rei hon than Xa than Tac noa. Bai vi vua la nhoi coi dai moi lam nooc vua, dan nau ra vua choi ching phai vua nau ra dan nau. Vi vay nooc long tac thay dai, sau moi lam nooc thien toi"... Qua noi moi thay "quyen dai nang hon quyen vua khoing biet bao nhieu"⁽⁶⁾.

Phai ching vi to toing "dan chui" cua Manh Toi hop y Phan Boi Chau cho nen ong nao giai thich cau noi tren theo cach hieu cua minh? Nhiem Ke Dui khai nenh rang Manh Toi khoing thea coi to toing "dan chui" trong mot xa oi phong kien nho vay nooc. Theo ong thi Manh Toi cha nea cap nen tinh chat cua van nea ma tho. Nghia la van nea cua dai *rac roi* hon van nea cua vua, choi khoing phai dai *quan trong* hon vua⁽⁷⁾. Neu nho vay lai la chuyen khai! Nhong ngay oi Trung Quoc, Minh Thai to Chu Nguyen Chong cung toi ra ching oa gi cau noi noi cua Manh Toi Chinh vi cau noi noi Chu Nguyen Chong nang nang noi gian noi "tay chay" Manh Toi ra khoi vo tri mot trong "toi phoi" nooc tho oi Van mieu. Chu con ra leinh loai sach Manh Toi ra khoi "toi tho", khoing dung nea thi coi noa. Cung may ma trieu than coi soi can ngai nen ong Manh Toi van nooc ngoi yei choi coi sach *Manh Toi* van dung lam tai lieu nea thi coi nhong phai toi coi hon...85 choi "chong tai, gai mat", lai tei la *Manh Toi tiet van*⁽⁸⁾. Quyen loic bao giom cung la coing lyu nhong coing lyu khoing phai luc nao cung

⁽³⁾ Manh Toi nooc toin la All Thanh (1330) khi nau toi tho nha Nguyen.

⁽⁴⁾ Phan Boi Chau, *Khoing hoc nang*, Nxb Anh Minh, Huej 1957, tr. 411.

⁽⁵⁾ Phan Boi Chau, *Snd*, tr. 412.

⁽⁶⁾ Phan Boi Chau, *Snd*, tr. 413. Xem *Manh Toi Tan tam hai*

⁽⁷⁾ Nhiem Ke Dui *Trung Quoc triet hoc soi gian bien*, Nhan dan Xbx, Bat Kinh, 1974, tr. 110.

⁽⁸⁾ Sach *Han tho, thien Nghei van* chi choa xem trong Manh Toi cho nen khoing noa sach *Manh Toi* va danh sach kinh nen, cha xep va loai tham khai (toi tap). Mai nen Ngui nau thap quoc sach *Manh Toi* moi nooc xem la kinh nen. Toing Than Toing, Hy Ninh nam tho to (1071) sach Manh Toi nooc dung nea thi coi Manh Toi nooc noa va hang toi phoi (Nha Ho, Toi To, Tang Sam, Manh Toi) bat nau toi Nguyen Phong luc nen (1083).

lao quyền lực. Công lý nào có thể nhân hay thối nhân nên nếu không phải do tính "minh bạch" của nội mạc chính lao do tính "không minh bạch" của quyền lực.

Phan Boi Chau còn nêu ra nhiều ví dụ nữa về những mình soi khác nhau giữa Mạnh Tử và Khổng Tử không phải là mức độ chủ yếu của ông. Theo ông thì cái gọi là khác nhau nội chúng qua cũng chỉ là biểu hiện ở bên ngoài, những "kythức chẳng trái nhau bao giờ". Mạnh Tử chẳng qua cũng chỉ "phát huy quầng nãi ra cho nãi nũihết yì của nôi Thanh" mà thôi⁽⁹⁾.

Thối thì "trái hẳn" yì cũng nôi mà phát huy "nãi nũihết yì" cũng nôi, nôi không quan trọng, quan trọng ở chỗ Mạnh Tử là một học trò "kheo học thầy", phàm những ai nôi học thì cần phải theo gông "thầy Mạnh học nôi Thanh", học nhờ vậy mới là học!⁽¹⁰⁾

Phan Boi Chau học thầy Mạnh hình nhô cũng chẳng khác gì thầy Mạnh học nôi Thanh, nếu quai nhô vậy thì nuing lao "thiên ngoai hâu thiên!". Bình sinh Phan Boi Chau lúc nào cũng mong muốn một xã hội, công bằng, bình nãng, cho nên ông nãi giải thích chôi "nhân" (cái lõi của học thuyết Nho giáo) theo cách nhìn khác:

"Chúng ta thôi xem trên mặt chôi xòa thành nhân nãi chôi "nhân" lao rai coi yinghua: chôi "nhân" bên tai lao chôi "nhân nôi", bên hâu lao hai nét ngang nhau, coi yì nghĩa rai...ai nãi cũng bình nãng nhô nhau"⁽¹¹⁾.

Nhô vậy lao chôi "nhô" nôi xem nhô lao đái "bàng" (bình nãng), ngôoi với ngôoi sống trên nôi phải nôi nôi xôi bình nãng nhô nhau. Thối ra nãi không phải lao cách giải thích mới meigi ôi Phan Boi Chau. Những chính trò gia cái lóng thuộc phải duy tain thế kỷ XIX ôi Trung Quốc nhô Khang Hâu Vi, Nãm Tãi Nôi...nãi "duy tain" nghĩa của chôi "nhân" tãi lao rai. Khang Hâu Vi giải thích "nhân" lao "sức mạnh nhân ai giữa ngôoi với ngôoi" (Ai lực đại Trung dung chú). Nãm Tãi Nôi cho rai "yì nghĩa hàng nãi của chôi nhân lao 'thông'" (nhân đó thông vì nãi nhất nghĩa), "Thông" coi nghĩa lao "bình nãng" (Thông chi gia vi bình nãng, Nhân học). Cũng giống nhô các

nhô duy tain, Phan Boi Chau "tân trang" chôi "nhân" theo xu hôi "bình nãng", "bãi ai" nhô ôi thôi Phúc hôi vậy. Các nhô chính trò thôi "hiên nãi hoi" hôn lao "coi nãi hoi" tãi ngôoi au cũng lao chuyen thôi tình. Chẳng phải Rousseau cũng "chôi chôi" bằng cách giải thích "yithức" (conscience) lao "chôi lai" (con-) "khoa học" (science) nôi sao? Nôi nôi Phan Boi Chau cũng không coi tình "chôi chôi" nhô Rousseau, ông chỉ muốn "trai hoi" Mạnh Tử cho phu hoi không nôi thôi ky anh sang (Enlightenment periode) mà con cho cái thôi nãi của ông nôi.

Thối ra, Phan Boi Chau "Rousseau hoi" Mạnh Tử không phải lao không coi cô sôi Nôi mà nhô triết học- chính trò Rousseau quan tain nhất lao Tãi do, Bình nãng, Bãi ai, vậy thì nôi cũng lao nôi quan tain lôn nhất của nhô triết học - chính trò Mạnh Tử cho duoi dung, tính chất và thôi nãi khác nhau. "Tãi do" lao một khái niệm mà tãi hoi hết ngôoi ta nôi tãi do hieu ve nôi Nãi chôi phải ôi thôi Mạnh Tử hay Rousseau mà ngay nên những nãm 70 của thế kỷ XX, "tãi do" vẫn lao nãi tãi nôi tranh luận sãi nãi nhất của tãi thôi phải tãi do ôi phôi Tây. Ôi phôi Nôi, "tãi do" vẫn con lao thôi hàng xa xê phôi, hôn hai nghìn nãm phong kiến nãi "ren" cho ngôoi ta không coi thôi quen "xai" thôi hàng xa xê nôi thôi cũng chẳng coi gì lao lai.

Thối ra Rousseau cũng nãi coi tủy nãi hoi "tãi do". Ông kêu gọi thiên hai không phải "tiên lei" mà lao "lũ lai" thì mới coi tãi do. Tãi nôi chính lao nôi lui của xã hội nếu xã hội muốn coi tãi do. Không phải "tãi do" nãi ra "bình nãng" mà chính lao "bình nãng" nãi ra "tãi do". Trang thôi tãi nôi se "phúc hoi" bình nãng cho con ngôoi. Rousseau nãi tìm "tãi do", "bình nãng" trong tãi nôi. Trong *Khe ooi xã hội*, trang nãi tiên ve *Chui nãi của quyền thôi nhất*, Rousseau nãi khing nôi:

"Ngôoi ta sinh ra với tãi do không rai nãi nãi con ngôoi cũng sống trong xiêng xích" (L'homme est nôi libre, et partout il esy dans les fers).

Cho nên con ngôoi hoan toan coi quyền giang lai cái mà hoi với coi

"Khi nhân dân bò công bôi mà lai biết phúc tung, hoi lam thế lao phải, những nếu coi thế hoi cái ạch áp bôi nôi thôi con hay hôn nôi vì nhô thế hoi nãi giang lai tãi do mà hoi với coi quyền nôi

⁽⁹⁾ Phan Boi Chau, *Không học nãng*, Nxb Anh Minh, Huế 1957, tr. 414.

⁽¹⁰⁾ Phan Boi Chau, *Sĩ*, tr. 414.

⁽¹¹⁾ Phan Boi Chau, *Sĩ*, tr. 37.

hồông”⁽¹²⁾.

Trong xã hội, người dân mất tội do bởi vì họ là “tội nguyên” hy sinh tội do của mình để cho lấy tội do khác về con người và tại sao. “Quyền” (droit) của giai cấp thống trị không phải do “lực” (force) sinh ra mà do số tội nguyên của người dân. Dân chấp nhận quyền lực chỉ khi nào như cảm quyền thực thì này nui trạch nhiệm của họ. Nếu như cảm quyền không làm nung chốc trạch thì dân chúng coi quyền phe bời để thay người khác. Bình năng và tội do may ra coi nước ôi chính phủ “tốt”, còn nếu họ “dối quyền cai trị của một chính phủ tốt thì số bình năng này sẽ là bea ngoài và giá trị, nó sẽ là một danh hiệu để giới người người nghe trong nội khóa và người giao trong bối cảnh”⁽¹³⁾.

Allain Saint-Martin không nhìn thấy những gì mà hơn hai nghìn năm sau Rousseau mới nhìn thấy. Chẳng hạn như về pháp luật của nhà nước:

“Thức tế pháp luật bao giờ cũng có lỗi cho kẻ coi của và coi hai cho người không coi gì cả. Vì vậy một thể chế xã hội chỉ có thể là tiến bộ khi mỗi người nếu coi một cái gì đó và không ai nào coi quá nhiều”⁽¹⁴⁾.

Ông tổng trưởng Minh Tôi chỉ biết thuyết giảng về nước sướng, ông muốn mỗi người ai cũng coi cái gọi là “hàng sản” (của cải có hình). Tuy ông không nói đến “tội do”, nhưng lại khẳng định “bản tính” con người là “thiện”, coi người là con người trong quan hệ với xã hội chứ không phải trong quan hệ với tội nhân. Nhưng “tính thiện” này từ đâu mà coi nước? Nếu không nhờ ôi “siêu nhiên” thì cũng phải dựa vào “tội nhân”. “Tội nhân” nằm giữa hai này, một bên là tội nhân và một bên là xã hội. Mỗi người ai cũng nước

Tập thể ban cho “tính thiện” nó và ai cũng coi quyền tội do, bình năng để trừu tượng Nghieu, Thuan (nhân giai Nghieu, Thuan). Nhưng này là trừu tượng lớn nhất của quyền tội do, bình năng nó? Trừu tượng nó tồn tại trong quan hệ giữa kẻ thống trị và người bị trị. Phan Bội Châu nhận giá trị cao Minh Tôi vì Minh Tôi là hiện thân của công bằng xã hội. Công bằng xã hội thể hiện ôi nhân thực về bản tính mà Tập thể ban cho con người. Sẽ là một xã hội này nếu giai cấp thống trị thực hiện “nhân chính”, phá hủy nước cai trị coi (tính thiện) nói con người. Nhưng như cảm quyền thông “chống mình” nước lại, thông lại lớn giữa người nhân và kẻ quái thông xác định sai về mục đích cũng nhờ “hiệu năng” về giá trị của quyền lực. Quyền lực của nhà vua do này mà có? Hình như trên khắp trái đất này, giai cấp thống trị thông suy nghĩ giống nhau. Phông Nông hay phông Tây nếu vin vào cái gọi là “quyền của vua là do Trời ban cho” (phông Nông gọi là “quyền thần thánh”, phông Tây gọi là “Divine Right of Kings”). Nhờ vậy là số “hợp tác” giữa chính quyền và thần quyền này coi là, không ôi phông Tây thời kỳ Phục hưng, chính quyền muốn tách khỏi thần quyền, còn ôi phông Nông thông nước lại. Ngay như Nhật Bản nước công nghiệp phát triển nhất nhì thế giới, ấy vậy mà ôi thời Minh Trị (1868-1912), Thiên Hoàng vẫn xuất hiện với tổ chức là “sở hữu của Thần”, mãi đến sau Nhật chiến thế giới II (1945) Thiên Hoàng mới công bố “Tuyên ngôn nhân gian”, tách thần quyền khỏi vòng quyền.

Nhờ vậy coi thể thấy rằng “quyền thần thánh” là từ lâu đã trừu tượng về số nước vòng quyền. Vua thay Trời, toàn quyền nước ngoài số phần của dân, còn dân thì chỉ biết cúi đầu phục tùng vô hạn kiến. Dân lên tiếng phủ nhận này nội nghĩa là tách thần quyền khỏi vòng quyền (hay chính quyền), ôi những năm trước công quyền chẳng năng là “Rousseau của phông Nông” hay sao?

Minh Tôi là người này tiến trong lịch sử cho người lại thuyết “quyền thần thánh” và Phan Bội Châu coi là cũng là nhà cách mạng Việt Nam này tiến phát hiện này nội Theo Phan Bội Châu, Minh Tôi xem chọi “dân” với chọi “nhân” là một chọi nội cách khác, dân cũng là con người nhờ vua vậy. Thậm chí dân con quy hôn cai vua (dân vì quy quân vì kính). Này này thì trước Minh

⁽¹²⁾ J.J. Rousseau, *Du Contrat social*: Tant qu'un peuple est contraint d'obeir et qu'il obeit, il fait bien; sitôt qu'il peut secouer le joug et qu'il le secoue, il fait encore mieux; car recouvrant sa liberté par la même droit qui la lui a ravie.

⁽¹³⁾ *Sid*: Sous les mauvais gouvernements, cette égalité n'est qu'apparente et illusoire; elle ne sert qu'à maintenir le pauvre dans sa misère et le riche dans son usurpation.

⁽¹⁴⁾ *Sid*: Dans le fait, les lois sont toujours utiles à ceux qui possèdent et nuisent à ceux qui n'ont rien; d'où il suit que l'état social n'est avantageux aux hommes, qu'autant qu'ils ont tous quelque chose et qu'aucun d'eux n'a rien de trop.

Tôi kể cái “nội Không Tôi cũng chớ tổng nói tôi”⁽¹⁵⁾. Theo Mạnh Tử thì quyền của vua chẳng do Trời ban cho cái mà chính là do dân “ban” cho này thôi. Cho nên phải nói là “quân quyền dân thụ” mới đúng. Phan Bội Châu giải thích rằng “dở” nghĩa là “cho”, “nghĩa là coi quyền thuộc nhân cho người kia” nội là vua. Vì vậy “nếu nhân dân không cho thì một mình nhà vua làm sao thống nhất nó?”... “dân coi quyền cho, vua mới coi quyền lấy”.

Mạnh Tử cũng nói nên “Thiên” (Trời) nhưng “Thiên tức là dân”. Phan Bội Châu giải thích:

“Chữ ‘thiên’ ở trong miệng thầy Mạnh chớ là nhân ở trong toàn cái nội. Thầy cho chủ quyền của nội ở nội dân... .. dân mới là cái biểu cho Trời”⁽¹⁶⁾.

Mạnh Tử quy mỗi trách nhiệm nhiều hành tất nội của vua. Nếu vua làm quyền, không hoàn thành chức trách thì dân coi quyền là nội. Tà Tuyền Vôong hỏi Mạnh Tử rằng “bè tôi mà giết vua liệu có đúng không?” (Thần thí kỳ quân khai ho?). Mạnh Tử nói vua mà bảo nội, và nội thì không con gọi là vua nữa, cho nên chớ nghe nói giết tên Trui bảo nội chớ chớ tổng nghe nói giết vua bao giờ (Vấn chủ nhất phu Trui hỷ và vấn thí quân đại *Mạnh Tử Lông Huệ Vôong*).

(Này cũng là một trong những câu chớ của Chu Nguyên Chông).

Không phải chớ Phan Bội Châu mà Hoà Chí Minh cũng nhận giải rất cao Mạnh Tử

“Học trò của Không Tôi là Mạnh Tử tiếp tục tổ tông của thầy và vạch ra một kế hoạch chi tiết để tổ chức đời sống xã hội. Đời sống xã hội và phát triển kinh tế của đời sống, đời sống và lao động công việc nội với nội, đời sống và ăn uống khác thời ăn bằm, đời sống của nội gia đình không có nội gì nội của ông không nội. Việc thu thuế bất bình đẳng và hống hách, hành phúc không phải cho một số nội mà cho tất cả nội, nội là nội kinh tế của đời sống”⁽¹⁷⁾.

Nếu là “vô nhân trong vô nhân” (Nhân giải ai nhân, *Mạnh Tử, Ly lâu*).

Nhờ vậy có thể thấy Phan Bội Châu xem Mạnh Tử nhờ là Rousseau phòng Nội này phải là không có cô sô Khai với Mạnh Tử Rousseau coi nội cấp nên cái gọi là “kết nội xã hội” (Du contrat social). Tuy Mạnh Tử không nói, nhưng nội ta cũng có thể tìm thấy bóng dáng của Mạnh Tử ở trong nội Thời của Rousseau là thời tàn con thời Mạnh Tử là thời thành của xã hội phong kiến. Nội này là thời Chiến quốc nhân nhau loạn xạ. Ảnh ghen không những không phân nhân mà con xem “chéo nội quân chủ nội này diễn cho trái nội trong thời buổi nội loạn”. Mạnh Tử biết nội nội và muốn cho “trái nội” nội hoàn thiên nội.

Chẳng phải Nội, Tây này “hữu duyên tông nội” nội sao? Nhưng Rousseau phòng Tây này là nội sinh “phung thời”, cho nên ông này nội nội nhân và trở thành linh hồn của *Tuyên ngôn nội lập* 1776 của Mỹ cũng nhờ *Tuyên ngôn nhân quyền và dân quyền* của cách mạng Pháp 1791 và cái *Tuyên ngôn nội lập* của nội Việt Nam Dân chủ Cộng hòa 1945. Con Mạnh Tử thì sao? Phan Bội Châu than rằng Mạnh Tử hình nội này sinh “bất phung thời”:

“Không chớ tiếp cho Thầy sinh nội Chiến quốc, quyền vua quai nội, nội và dân quai thập, mà chớ nội quốc nội chớ coi ai sang lập... thanh ra chớ một mình Thầy nói sống mà chớ thốc hành nội. Nội là một nội này nội cho thế này!”⁽¹⁸⁾.

Nếu là “nau nội cho thế này” và “tiết cho Thầy”! Nhưng tiết là tiết vậy thôi, chớ nội cái xôi sô phòng Nội này thì Mạnh Tử coi sinh vào thời nào cũng thế thôi. Mạnh Tử đầu coi sinh ở thời Phan Bội Châu hay muốn nội này chăng hành thì ví phòng nội này ai nghe ông? Phan Bội Châu là một trong những nội này hỏi nội này lắng nghe “Rousseau phòng Nội” không phải chớ bang tai mà bang cái trái tìm yêu nội, yêu dân nội của mình!

⁽¹⁵⁾ Phan Bội Châu, *Không học này*, Nxb Anh Minh, Huế 1957, tr. 463.

⁽¹⁶⁾ Sđ, tr. 465.

⁽¹⁷⁾ *Hoà Chí Minh về vấn đề tôn giáo tín ngưỡng*, Nxb KHXH, Hà Nội, 1998, tr. 103.

⁽¹⁸⁾ Phan Bội Châu, *Không học này*, Nxb Anh Minh, Huế 1957, tr. 470